

РОСІЙСЬКИЙ РОМАН ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Рецензія на монографію Кушнірової Т.В. Романні обрії російської літератури першої третини ХХ століття. – Полтава: Видавець Шевченко Р.В., 2012. – 348 с.

Типологічне зіставлення великих жанрових форм у російській літературі першої третини ХХ століття – таке завдання поставила у своїй монографії кандидат філологічних наук Т.В. Кушнірова. Поза сумнівом, таке завдання вписується в коло надто важливих і актуальних проблем сучасного літературознавства. Запропоноване дослідження зумовлене, на наш погляд, необхідністю нового осмислення російського літературного процесу цієї доби, а саме: системного дослідження великих романних форм з метою виокремлення загальних тенденцій розвитку російської літератури доби.

До розгляду запропоновано значний масив російських романів, що репрезентують літературний процес першої третини ХХ століття, як-от: «Дневник Сатаны», «Сашка Жегулев» Л. Андреева, «Жизнь Арсеньева» І. Буніна, «Детство», «В людях», «Мои университеты», «Жизнь Клима Самгина» М. Горького, «Мелкий бес» Ф. Сологуба, «Петербург», «Крещеный китаец» А. Белого, «Санін» М. Арцибашева, «Христос и Антихрист (Петр и Алексей)» Д. Мережковського, «Шутка Мецената» А. Аверченка, «Человек-амфибия» О. Беляєва, «Белая гвардия», «Мастер и Маргарита» М. Булгакова, «Бегущая по волнам», «Блистающий мир» О. Гріна, «В тупике» В. Вересаєва, «Мы» Є. Замятіна, «Машенька», «Приглашение на казнь», «Дар» В. Набокова, «Чевенгур» А. Платонова, «Аэлита» О. Толстого, «Солнце мертвых», «Пути небесные» І. Шмельова та ін. Кожен твір піддано детальному аналізу: виокремлено жанрово-стильові доміанти, особливості хронотопу, охарактеризовано форми нарації. Видається слушним, що російська література першої третини ХХ століття у даному дослідженні розглядається без поділу на потоки: дореволюційну, радянську та «літературу вигнання», а репрезентується системно й у глибинних закономірних взаємозв'язках.

У першому розділі монографії, що має назву «Роман як категорія літературознавства», висвітлюються теоретико-методологічні засади дослідження. Тут систематизовано та підсумовано здобутки провідних теоретиків у галузі генології. Роман, що стає «головним героєм літературного процесу» (М. Бахтін) ХІХ століття, після певної кризи на межі століть, у наступні десятиліття починає активно розвиватися, демонструючи схильність до «поетики синтезу» (Д. Затонський), і розглянуті романи переконливо засвідчують цю тенденцію.

Монографія відкриває нові аспекти у дослідженні типології роману, що передбачає виокремлення типологічних різновидів російського роману доби в контексті історико-літературного процесу. Авторка доводить, що жанр роману визначається структурною організацією, у якій певні складники стають доміантними. Доміантність позиції кожної структурної одиниці визначає модифікацію романних форм. Спираючись на жанрово-стильові особливості роману, специфіку хронотопу та форми нарації, Т.В. Кушнірова виокремлює біографічний (автобіографічний), історичний, соціально-історичний, сатиричний роман, роман-міф, роман-антиутопію, фантастичний роман. Модифікацію роману визначають жанрово-стильові доміанти, притаманні кожній окремій жанровій формі. Вибудовану авторкою типологію великих жанрових форм, яку подано з урахуванням міжродової та міжжанрової дифузії, а також класичних традицій і новаторства митців, можна вважати оригінальним науковим рішенням.

Кожен розділ монографії містить розгляд певного типу роману, структурні складники якого детально аналізуються. Особливо скрупульозно охарактеризовано жанровий синтез у другому розділі монографії «Особливості втілення індивідуально-авторської свідомості в модифікаціях біографічного роману початку ХХ століття». Авторка досліджує романи, у яких біографічна складова є доміантною, виявляє специфічні жанрові модифікації. Зокрема, «История моего современника» В. Короленка подається як автобіографічно-історичний роман-ретроспекція, «Крещеный китаец» А. Белого – автобіографічно-психологічний роман-симфонія, «Санін» М. Арцибашева – філософсько-біографічний роман-ідея тощо. Звісно, дефініції дослідниці можна піддавати критиці й оспорювати, однак дібраний матеріал та проведений аналіз загалом підтверджують авторську концепцію.

Своєчасними видаються роздуми авторки щодо нарративних стратегій та їхнього впливу на ідентифікацію жанру в історичному, соціально-історичному і сатиричному романі в російській літературі першої третини ХХ століття. На думку Т.В. Кушнірової, нарративна структура історич-

ного, соціально-історичного і сатиричного роману визначається накладанням змістових шарів, які перебувають у тісному взаємозв'язку.

В історичному романі (Д. Мережковський «Христос и Антихрист (Петр и Алексей)», О. Толстой «Петр Первый») неідегетичний (В. Шмід) наратив має ретроспективну спрямованість та тяжіє до суб'єктивізованих форм. Ракурс бачення поєднується із фокусом численних героїв, актуалізуючи принцип «аксіологічної децентрації». При цьому наративна структура, згідно зі спостереженнями Т.В. Кушнірової, характеризується лабільністю, що проявляється у частій зміні фокалізації (Ж. Женетт).

Щодо соціально-історичного роману (І. Шмельов «Солнце мертвых», В. Вересаєв «В тупике», М. Булгаков «Белая гвардия») авторка стверджує, що «характер дійсності» у ньому «виписується крізь ракурс бачення автора-наратора, чий голос стає інваріантним та імплікується в текст». На наш погляд, переважаність новітньою термінологією в даному випадку дещо розмиває сутність того, про що йдеться. Крім того, поняття «автор-наратор», яке вживає Т.В. Кушнірова, не зовсім узгоджується із засадничими ідеями наратології, в якій принципово розмежовуються «конкретний автор» (емпірична особистість), «абстрактний автор» (надзвичайно хистке поняття, свого роду віртуальний «реконструкт» як наслідок рецепції твору на всіх його рівнях) і «наратор» (розповідна інстанція).

У соціальному романі авторка монографії головну роль відводить дієтичному нараторові, який стає головним героєм і крізь призму бачення якого подаються сюжетні колізії. Змістова складова тут до певної міри звужується, поступаючись місцем суб'єктивізації оповіді, відтворенню внутрішніх переживань героя-наратора, який ховається за «жанровою маскою».

Сатиричний роман («Шутка Мецената» А. Аверченка, «Двенадцать стульев», «Золотой теленок» І. Ільфа і Є. Петрова) характеризується перманентною змінністю нарації. «Ракурс автора» (точніше слід було б говорити про наратора), хоча й виноситься у домінуючу позицію, однак має нейтральний характер, поєднує наративні фокуси та забезпечує виконання дидактичної функції, що властива цьому різновиду роману.

Монографія відкриває нові аспекти у дослідженні метажанру, представленого романом-міфом (Ф. Сологуб «Мелкий бес», А. Бєлий «Петербург», Л. Андрєєв «Дневник Сатаны») та романом-антиутопією (С. Замятін «Мы», А. Платонов «Чевенгур», М. Булгаков «Мастер и Маргарита», В. Набоков «Приглашение на казнь»). Дослідниця доводить, що метажанри консолідується поверх звичних жанрових систем і складаються з творів, які не завжди перебувають у прямому діалогічному зв'язку, іноді стилістично різнопланові, однак за семантичною спрямованістю підпорядковані одній наджанровій матриці. У межах даної культурної доби такі твори мають макроромановий характер. На жаль, у поле метажанру не потрапив «Дар» В. Набокова (його розглянуто в контексті біографічного жанру), між тим у цьому творі наявні всі ознаки метароману: персонаж-письменник, тематизація творчих процесів, «оголеність» літературних прийомів тощо.

Окрему увагу дослідниця приділяє ідентифікації фантастичного роману першої третини ХХ століття, що вибудовується з урахуванням структурного наповнення. Сталими для даного типу є фантастичний, екзотичний хронотопи, що почасти ґрунтуються на фольклорній основі. Неідегетичний наратор здатен впливати на часопросторову площину роману, «розсувати» фабульний час, ретардувати сюжетний за допомогою ліричних відступів, наукових дискусій тощо. Твори даного типу носять евристичний характер і характеризуються вільним наративом.

Здійснений у монографії багатоплановий аналіз значної кількості творів дає підстави для типологічних узагальнень, чітко сформульованих авторкою у завершальній частині праці.

Можна без перебільшення стверджувати, що українське наукове коло вже давно чекало на роботу подібного спрямування. Монографія Т.В. Кушнірової не лише підсумовує вивчення тенденцій розвитку російського роману першої третини ХХ століття та його типології, але й стимулює до подальших досліджень.

Отримано: 15.08.2012 р.